

7. ГАСК. - Ф.р. 820. - Оп. 1. - Д. 12.
8. Краснодарский центр хранения документов новейшей истории. - Ф.р. 1774. - Оп. 2. - Д. 705.
9. ГАСК. - Ф.р. 83. - Оп. 1. - Д. 11.
10. Государственный архив Краснодарского края. - Ф.р. 6. - Оп. 1. - Д. 205.
11. ГАСК. - Ф.р. 970. - Оп. 1. - Д. 16.
12. ГАКК. - Ф.р. 5. - Оп. 1. - Д. 176.
13. ГАСК. - Ф.р. 869 - Оп. 1. - Д. 2.
14. Российский государственный архив социально-политической истории. - Ф. 17. - Оп. 68. - Д. 182.
15. ГАСК. - Ф. 857. - Оп. 1. - Д. 149.
16. ГАСК. - Ф. 96. - Оп. 3 - Д. 202.
17. Государственный архив Российской Федерации (далее – ГАРФ). - Ф. 879. - Оп. 1. - Д. 42.
18. ГАСК. – Ф.872. – Оп. 2. – Д. 15.
19. ГАРФ. - Ф. 446. - Оп. 2. - Д. 2.
- 20.Деникин А.И. *Очерки русской смуты. Вооружённые силы юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 – январь 1919.* – Мн., 2002.
21. Покровский Г. *Деникинщина. Год политики и экономики на Кубани (1918-1919).* - Берлин, 1923.
22. ГАРФ. - Ф. 440. - Оп. 1. - Д. 34а.
23. ГАСК. – Ф.876. – Оп. 1. – Д. 3.
24. ГАРФ. - Ф. 5827. - Оп. 1. - Д. 105.

В.В. Вісин

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ
ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ
КООПЕРАЦІЇ У ВОЛИНСЬКому
ВОЄВОДСТВІ В 20-Х РР. ХХ СТ.**

Українська кооперація в Другій Речі Посполитій була не лише системою інституцій для задоволення соціально-економічних потреб своїх членів, а й засобом оборони господарських інтересів українського народу та його економічного зміщення, важливим елементом формування новочасної української національної свідомості. У цьому сенсі вивчення умов відродження та розвитку сільськогосподарської кооперації на Волині належить до важливих проблем регіональної історії, дозволяє суттєво збільшити повноту та об'єктивність її відтворення.

Ця проблема знайшла певне відображення у роботах науковців: С. Гелея [1], Л. Зашкільняка й М. Крикуна [2], а також у дисертаціях З. Струк [3], Г. Шевчук [4], О. Шміло [5]. Однак, незважаючи на наявний науковий доробок, запропонована тема потребує більш грунтового вивчення.

Виходячи з актуальності дослідження, а також її недостатньої вивченості автором поставлено за мету об'єктивно відтворити соціально-економічні чинники, які впливали на розвиток української сільськогосподарської кооперації на Волині в 20-х рр. ХХ ст.

Після завершення Першої світової війни та поразки у національно-визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр. Західна Волинь увійшла до складу Польщі. Відповідно кардинально змінилися умови функціонування волинської кооперації. Однією із важливих передумов розвитку сільськогосподарської кооперації була наявність накопиченого ще до початку Першої світової війни значного досвіду у цій справі. Особливо активно у Волинській губернії розвивалася кредитна кооперація. Так, на 1915 р. діяло 414 ощадно-позичкових і кредитних товариств. Сільськогосподарська споживча кооперація розвивалася дещо повільніше. На 1905 р. функціонувало лише 6 сільських споживчих товариств, до 1913 р. їх кількість зросла до 113 [6, 113, 118]. Загалом, основні теоретичні, ідеологічні, організаційні засади, практичний досвід, сформований на рубежі XIX-XX століть стали міжним підґрунтям для відродження та розвитку сільськогосподарської кооперації краю у період між двома світовими війнами.

Проте розвиток кооперації суттєво стримали Перша світова та громадянська війни. Впродовж шести років (1914 – 1920) через територію Західної України проходили кілька разів воєнні фронти. Було завдано значних людських і матеріальних втрат, загинуло близько 500 тис. осіб, зруйновано майже 1 млн. житлових і господарських будівель, 3617 школ, 246 церков [7, 493]. Економічне становище Волині, зумовлене майже безперервними військовими діями, було досить важким. На початку 1920 р. кооперативної організації практично не існувало. Складною була ситуація і в самій Польщі, народне

господарство якої зазнalo також значних збитків [8, 228]. Повоєнна інфляція польської марки, яка тривала до 1924 р., ускладнювала відбудову кооперації. Вихід з господарсько-економічної кризи був основною передумовою національно-державного утвердження польської держави. Оскільки Польща була державою аграрною, то реформування аграрного устрою стає одним із першочергових завдань у процесі політичного та господарського відродження, визначає зміст урядової політики в галузі сільського господарства. Започаткована у 1919 р. аграрна реформа мала удосконалити господарську структуру села і забезпечити піднесення ефективності сільськогосподарського виробництва.

У процесі реформування аграрної системи необхідно було перерозподілити земельну власність з метою удосконалення господарської структури, подолання земельного дефіциту та соціальної напруги. В умовах аграрного перенаселення та земельного дефіциту проблему безземельних та малоземельних господарств можна було вирішити лише за рахунок великого поміщицького землеволодіння. У землекористуванні залишилося багато пережитків, що гальмували ріст продуктивності сільськогосподарського виробництва. Зокрема, як у малих так і в більших господарствах зберігалося через смужка та вузькосмужка. Їх ліквідація та створення на об'єднаних наділах окремих селянських господарств мали стати однією з передумов піднесення ефективності господарювання. Перебудова землекористування мала усунути також і сервітути – право на спільне користування селянами та поміщиками лісами, пасовищами, сіножатями тощо. Скасування сервітув сприяло утвердження індивідуальної приватної власності на землю і впровадженню спрощеного механізму парцеляції та комасації (зведенню роздроблених ділянок в один наділ). На Волині у спільному користуванні 896 громад (89655 господарств) перебувало 162215 га земель та угідь [9, 128].

Реформування аграрної системи Польщі розпочалося у 1919 р. 10 липня польський сейм ухвалив проект „Основ земельної реформи”. З державного парцеляційного фонду 40% земель призначалося на створення багатих селянських господарств, а інші землі призначалися для наймитів і малоземельних селян. Парцеляції підлягали землі державні, занедбаних маєтків, поміщицьких господарств. Церковна земельна власність лишилась недоторканою. 20 серпня 1925 р. польський сейм ухвалив новий закон, який вступив у дію з 28 грудня 1925 р. і отримав назву „Про виконання аграрної реформи”. Цим законом визначалось, що аграрний устрій в Польщі буде опиратися на сильні, здорові і високопродуктивні господарства різного типу і

величини, які базуватимуться на приватній власності [10, 182]. У законі були визначені такі напрями реформування: створення окремих самостійних господарств; збільшення існуючих малоземельних господарств до розмірів самостійних; створення дрібних господарств для виробництва городньо-овочевої продукції; забезпечення необхідних умов для створення системи сільськогосподарських шкіл і осередків землеробської культури. Отже, реформування сільського господарства здійснювалося на засадах приватної власності, самостійності господарств та різноманітності їх типів і розмірів.

Після прийняття закону „Про виконання аграрної реформи” темпи парцеляції та її інтенсивність помітно зросли. До цієї справи був зачленений Державний сільськогосподарський банк Польщі, а також різноманітні парцеляційні спілки і товариства. Закон передбачав фінансову допомогу покупцям земельних ділянок. До 1938 року в чотирьох західноукраїнських воєводствах було розпарцельовано земель на площі 667200 га, з них у Волинському воєводстві – 327300 га [11, 65]. Це призвело до значного зменшення великої земельної власності, викликало суттєві зміни структури селянських господарств за площею землеволодіння, вплинуло на соціально-економічні відносини в регіоні.

Одним з основних напрямів реорганізації аграрного устрою на західноукраїнських землях була комасація – об’єднання роздроблених земельних ділянок, які перебували у власності одного господаря, в один земельний наділ. Вона мала удосконалити систему землекористування і підвищити продуктивність господарств, зруйнувати натуральний характер виробництва на селі і перетворити його у виробництво капіталістичного типу. А це, у свою чергу, було важливим фактором для розвитку сільськогосподарської кооперації. У Волинському воєводстві комасацію здійснили у 136100 господарствах на площі 740600 га. Поряд з цим ліквідували сервіти в 402 об’єктах із 707 запланованих. У результаті волинські селяни отримали 77178 га землі, або 1,8 га на господарство [11, 65]. Закріплення землі у приватну власність здійснювалося також шляхом викупу орендованої землі селянами. У 1924 р. польський уряд видав закон, який передбачав викуп землі селянами, які володіли землею за правом вічної оренди та довголітніми орендарями. На підставі цього закону упродовж 1925 – 1936 рр. у Волинському воєводстві великі землевласники продали 3723 орендарям 25478 га землі, або в середньому по 7 га землі на господарство [12, 42]. За приблизними підрахунками кількість господарств площею понад 50 га у Волинському воєводстві зменшилась більше ніж утричі, а кількість господарств до 5 га збільшилась в 1,5 раза і становила 217700 господарств [13, 68]. Така структура господарств об’єктивно сприяла розвитку сільськогосподарської кооперації, бо в кооперування насамперед відчували потребу дрібніші господарські товаровиробники. Об’єднавшись у кооперативи, вони могли витримати конкуренцію з боку сильніших господарств, уникнути визиску посередників у збиті продукції села та закупівлі промислових товарів, насіння, реманенту тощо.

17 грудня 1920 р. польський уряд прийняв закон про наділення землею польських колоністів – військових та цивільних осадників. [14, 4]. Протягом 1919-1933 рр. у Волинському воєводстві створили 2886 господарств на площі 34176 га [15, 3 – 56]. На приєднаних українських територіях осадництво посилило земельний дефіцит, поглибило соціальні та національні суперечності. У процесі реформування аграрного устрою держава забезпечувала селянам фінансову підтримку субсидіями та кредитами. У 1919 р. був створений Державний сільськогосподарський банк для кредитування аграрного сектора. Для прикладу: у 1925 р. лише на Волині цей банк видав 160 позик на суму 72000 злотих і продовжив 119 позик на суму 172000 злотих [9, 302]. Як бачимо, власникам господарств передбачалась фінансова підтримка, яка мала сприяти їх зміцненню, піднесенням продуктивності, а значить і товарності, що пов’язувало сільських товаровиробників з ринком, створювало передумови для ширшого охоплення їх кредитною та іншими видами кооперації.

Якщо оцінювати аграрну реформу у контексті її впливу на активізацію кооперативного руху, то слід зазначити, що реформування відносин власності, реорганізація землеволодіння спрямовували село на шлях капіталістичних відносин, що стало основною соціально-економічною умовою розвитку сільськогосподарської кооперації. Суб’єкти господарської діяльності отримали у власність основний засіб виробництва – землю. Вони стали незалежними у виборі форм і методів господарювання, отримали можливість вільно розпоряджатись виробленою продукцією, що безпосередньо пов’язувало їх з ринком. Сформована у процесі реформування інфраструктура аграрного сектора об’єктивно орієнтувалась на взаємне погодження економічних інтересів між товаровиробниками посередництвом кооперації. Удосконалення системи землекористування сприяло піднесенню ефективності та продуктивності господарювання. У 1921 – 1939 рр. все чіткіше утверджується товарний характер сільськогосподарського виробництва, що веде до розширення товарного ринку і стимулює розвиток сільської торговельної і споживчої кооперації. Крім того, варто зазначити, що аграрні перетворення на західноукраїнських землях привели до певних зрушень у психології селянина. Закріплення землі у приватну власність розвивало у селянина почуття господаря, робило його зацікавленим у результатах своєї праці. А це стимулювало господаря до пошуку ефективних форм і методів господарювання, до раціонального використання землі та інших господарських ресурсів. Кожен селянин став психологічно готовим до співпраці з подібними собі на засадах взаємної користі. І саме кооперація створювала для цього необхідні умови.

Значною мірою розвиток української сільськогосподарської кооперації на західноукраїнських землях залежав від господарсько-економічної політики уряду II Речі Посполитої взагалі і, зокрема, від політики, що стосувалась розвитку кооперативного руху. Розуміючи важливу роль кооперації в економіці держави, пов’язуючи із нею надію на швидше економічне відродження Польщі, 29 жовтня 1920 р. сейм ухвалив перший

кооперативний закон, який, по суті, визначав дві основні функції кооперації: підвищення ефективності господарювання та добробуту населення, підвищення його загального культурного рівня [16]. Закон передбачав утворення спеціальної Кооперативної ради, яка мала функціонувати при міністерстві фінансів [17]. Рада, згідно з законом мала розробляти проекти законів щодо розвитку кооперації, видавати інструкції, надавати ревізійним союзам права ревізії чи позбавляти цього права, вести статистику кооперативного руху. Загалом цей закон був досить ліберальний і відкривав широкі можливості для розвитку українського кооперативного руху, хоча на практиці загальнодержавні та місцеві адміністративні органи різними засобами намагалися стримати цей рух, на що неодноразово вказують як українські, так і польські дослідники.

Таким чином у першій половині 20-х років ХХ ст. на відродження сільськогосподарської кооперативної системи у Волинському воєводстві впливали певні соціально-економічні умови. Факторами, які гальмували відновлення кооперативного руху були: зміна державної приватності, складні руйнівні наслідки Першої світової війни та національно-визвольних змагань; післявоєнна інфляція польської марки та економічна криза, дискримінаційна політика польського уряду щодо українського населення та української економіки. У той же час, реформування відносин власності, реорганізація землеволодіння в ході аграрної реформи польського уряду спрямовували село на шлях капіталістичних відносин, що стало основною соціально-економічною умовою розвитку сільськогосподарської кооперації. Виданням кооперативного закону було створено правове поле діяльності кооперативів. Позитивним у цей період було те, що населення усвідомило кооперативну ідею, як захист від політичних та економічних перешкод з боку польської влади.

1. Гелей С.Д., Пастушенко Р.Я. *Теорія та історія кооперації: підручник*. – К., 2006.
2. Зашикільняк Л.О., Крикун М.Г. *Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів*. – Львів, 2002.
3. Струк З.І. *Українські виробничо-торгівельні кооперативи в Західній Україні (1921 – 1939 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет імені І.Франка*. – Львів, 2001.
4. Шевчук Г.Й. *Фахово-господарська та культурно-освітня діяльність товариства „Сільський господар” (1899-1944): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка*. – Львів, 2006.
5. Шміло О.П. *Українська молочарська кооперація Галичини у міжвоєнний Польщі (1921 – 1939 рр.): Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка*. – Львів, 2006.
6. Витанович І. *Історія українського кооперативного руху*. – Нью-Йорк, 1964.
7. *Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. / Голов. ред. колегія: А.Г. Шевелев (голов. ред.) та ін. – К., 1977. – Т. 5: Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917 – 1920).*
8. Kutrzeba S. *Polska odrodzona 1914-1928*. – Krarow,

9. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1930.
10. Jaworski W. *Prawo hipoteczne.–T.3. Reforma rolna.– Krakow, 1926.*
11. Mały rocznik statystyczny. – Warszawa, 1938.
12. Vasylta I. *Соціально-економічні відносини на селі Західної України до воз'єднання (1918-1939)*. – Львів, 1978.
13. Mały rocznik statystyczny. – Warszawa, 1939.
14. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 46. – Оп. 4. – Спр. 380.
15. ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 4. – Спр. 541.
16. Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – Dz. U. R. P.). – № 111. – poz. 733. – Ustawa z dnia 29 падзірника 1920 r. o spółdzielniach.
17. Dz. U. R. P. – № 117. – poz. 776. – Rozporządzenie Ministra Skarbu w porozumieniu z Ministrem Sprawiedliwości z dnia 14 grudnia 1920 roku w przedmiocie organizacji Rady Spółdzielczej.

В.М. Власенко

КООПЕРАТИВНИЙ ДОСВІД МІЖВОЄННОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ В РУМУНІЇ

Важливим періодом української історії ХХ століття є міжвоєнна українська політична еміграція, яка впродовж майже двох десятиліть була носієм політичних, соціально-економічних, ідеологічних та культурно-освітніх засад, вироблених напередодні і під час Української революції 1917 – 1921 рр. Перебуваючи в іншому політичному, економічному, етнічному, релігійному, мовному середовищах, маючи матеріальні нестатки, вона намагалася самоорганізуватися, в тому числі і шляхом створення різноманітних громадських, економічних, культурно-освітніх і фахових організацій як засобу збереження національної ідентичності й адаптації до нових умов життя поза межами Батьківщини.

У Європі політичні центри еміграції сформувалися спочатку в Австрії, а потім у Польщі, Чехо-Словаччині, Німеччині та Франції, де перебувала велика кількість емігрантів. Вони сформулювали ідеологічні засади нової, небільшовицької України. Периферійні осередки еміграції були у Бельгії, Болгарії, Великобританії, Греції, Італії, Угорщині, Фінляндії, Югославії та інших країнах. Проміжне місце між політичними центрами еміграції та її периферійними осередками займала Румунія.

В еміграції опинилася і велика кількість кооператорів, які в роки Української революції обіймали різноманітні посади в державному апараті та кооперативних організаціях. З-поміж них і такі відомі, як Х. Барановський, С. Бородаєвський, А. Лівицький, Б. Мартос, К. Мацієвич, М. Трепет та інші. Про існування споживчих і кредитних кооперативів еміграції, діяльність кооператорів-емігрантів згадується у працях І. Витановича [1], Б. Винара [2], В. Піскун [3].

У науковій літературі з історії української еміграції в Румунії знайшли висвітлення такі питання, як перебування інтернованих вояків Армії УНР та УГА [4 – 5], діяльність Надзвичайної дипломатичної місії УНР [6 – 9], Громадсько-допомогового комітету [10] і його лідерів